

A biblia és az unitárizmus.

A történelem tanúsítása szerint az emberiségnek vallásos hite és meggyőződése mindig volt, de az sohasem volt egységes és azonos. A *hit* az emberrel együtt megjelent mindenütt a föld színén, és alakult, változott, fejlődött vagy visszaesett bizonyos külső adottságok, körülmények, lehetőségek, és belső, lelki szükségletek, tehetségek és tapasztalatok alapján. Célját mindig az emberi érzés, gondolkozás és vágy irányította, amelyeknek túlzásait és hiányait a tapasztalás útján szerzett ismeret és tudás szabályozta és alakította meggyőződésé.

A történelem, mint az élet tanítómestere, azt is tanítja, hogy az ember külső adottságai, körülményei és lehetőségei nem azonosak, hanem változóak, hogy belső, lelki szükségletei, tehetségei és tapasztalatai korlátoltak, gyarlók, de erősödők és növekedők, és hogy érzései, gondolatai és vágyai nevelhetők, ismeretei és tudása pedig végtelenül gyarapíthatók. Ezekből kétségtelenül következik az, hogy *az emberi hitnek is változnia kell az ezredévek folyása alatt*, és hogy *a jövő vallása nem lehet az, ami a jelené, vagy ami éppen a régmúlté volt*. Amikor a bibliáról és az unitárizmusról beszélünk, a történelemnek ezeket a tanításait igazaknak kell tekintenünk, és valóság gyanánt elfogadnunk, mert ezek elméledésünk alapjai és előfeltételei.

A *bibliai irodalom* olyan emberek által írott művekből áll, akik a saját koruknak életét, hitét, gondolkozását, hagyományait, történeteit, szokásait, törekvéseit, aggodalmait, reményeit, vágyait, érdekeit, erényeit és bűneit a maguk felfogása szerint írásba foglalva megrögzítették, és azokat az utókornak drága örökség gyanánt átadták. Az utókor ezt az örökséget nemcsak átvette, hanem kegyelettel meg is őrizte. Az arra érdemeseket kiválogatta, esetleg átalakította, kijavította és megtoldotta a maga érdekeinek, szükségének, és megítélésének mértéke szerint. Így állottak elő a föld különböző részein a *bibliák*, amelyek évszázadok lefolyása alatt

nagy tekintélyre tettek szert, és évezredek elteltével a szentség patináját öltötték magukra. Ezek a szentkönyvek mérhetetlen nagy befolyással voltak és még lesznek ezután is az emberek lelki-életére, gondolkozásának irányítására, társadalmi fejlődésének emelésére és terjesztésére, valamint erkölcsi és vallásos életének továbbbi alakulására. Ezeknek a tanításai benne vannak az emberek millióinak világfelfogásában, érzületében, társalgási beszédjében és mindennapi életében, gondolataiban és cselekedeteiben, valamint családi- és társadalmi szokásaiban, intézményeiben és törvényeiben, mint a helyes élet szabályozói és mint az emberi életnek a bölcsellete az emberek nagy többségének, mondhatjuk kilencven, hanem kilencvenkilenc, százalékának a számára. A több ezeréves emberi társadalom legnagyobb és legjobb tagjainak kialakult hite, meggyőződése és ítélete összpontosítva jelenik meg ezekben a bibliákban, de mindenik csak a maga korának, meggyőződésének, hitének, adottságának, ítéletének, szükségének és céljának lehetett a kifejezője, amelyek mások meg mások voltak a földnek különböző részein, és mások meg mások a hosszú századok lefolyása alatt.

Ezeknek a különbségeknek csak az egyszerű meglátása évtizedek, sőt századok kitarító munkáját vette igénybe, és csak akkor vált lehetségessé, amikor a föld egész kerekége ismeretessé vált az ember számára. Még ma is vannak nagy hiányok úgy a térnek, mint az időnek ismerésében. A mi életünk szinterét sem ismerjük, s a csillagászok már ezer meg ezer kilométerek távolságait kutatják. Az ember történelmének csak öt vagy tízezer esztendejéről vannak adataink, a geologia pedig százezer, sőt millió esztendőket keresi. A mi bibliánk irodalma a föld felszínének még az egyik felét sem ismeri, létezését pedig alig hatezer esztendőre teszi. Szélesebb látókör, és aprólékos vagy éppen görcsövi- és röntgenvizsgálat más meggyőződést teremt, mint a szűk látókör és az emberi szem első tekintete. Sőt az emberi lélek mindig kutatja a valót, az igazat, a jót és szépet, éppen úgy, mint ezeknek az ellenkezőit, a valótlant, a nemigazat, a rosszat és az ízléstelent, tán azért, mert erre van teremtve. Keresi az összefüggést a jelenség és a valóság az ok és okozat, a múlt és jövő között, s ez által új hitre, új életbölcsségre jut, amely már nem egyezik meg a bibliák egy- vagy többezeréves irodalmának az állításaival, az azokban leírt előítéletekkel, elképzelésekkel, szokásokkal, törvényekkel és szertartásokkal.

Az unitárizmus, mint a kereszténység nagy fájának négy-százados hajtsa ezekből a lelki szükségletekből állott elő, és felfogása a bibliáról ezeknek megfelelően alakult ennek a négy évszázadnak a lefolyása alatt. Ez az alakulás bizony nehezen indult, mert a középkor sötétségéből, előítéleteiből és kegyetlenségeiből az átmenet a világosságra, a valóságra és a szabadságra még a húszadik században is csak elérendő cél, amely előtt még hatalmas védő bástyák, földbe ásott fedezékek és összefont drótsövények állanak fenn a multból. A kezdő unitárizmus a bibliát úgy nézte, amilyenek azt a tizenhatodik század keresztényei látták és egyházai hirdették. A hitújítás legnagyobb alakja *Luther Márton* őszintén bevallja, hogy amit Isten az ő Igéjében kijelentett, az ész előtt csupa lehetetlenség, abszurdum és hamis. Bevallja, hogy azért hiszi, mert hihetetlen. Olyan fontosnak kell-e tekintenünk azt az almát, — mondja az ész, — hogy az egész világnak kell fizetnie érte annyi kitűnő és bölcs embernek, sőt magának az Isten fiának minden prófétával és szenttel együtt meg kell hálnia? (Auslegung I. Cor. XV. §. 136). És ő mégis a biblia szavainak ad igazat az úrvacsora kérdésében, hogy tudniillik abban mi a Krisztus testét esszük és az ő vérét isszuk, mert a biblia írja, hogy „ez az én testem“ és „ez az én vérem“. Így a nagy reformátor előtt a biblia bizonyos értelemben „*tabu*“ volt, amelyet emberi értelemmel érinteni sem volt szabad, amelyben ő hitt, éppen azért, mert abszurdumnak tartotta, s amelynek érdekében a wormszi országgyűlésen használt szavait is mondhatta volna: „Itt állok, másképpen nem tehetek, Isten könyörüljön rajtam“. A *kálvini reformáció* már valamivel tovább ment és azt igyekezett törölni a hitből, ami az Isten igéjében, vagyis a bibliában, nem volt megparancsolva. Ezzel az egyoldalú és negatív felfogással azonban *a már másfélezer esztendővel azelőtt megírt emberi műveket az emberi élet legfőbb tekintélyévé, a hit és erkölcs zsinórmértékévé emelte, arra a trónra, amelynek csalatkozhatlanságát a római egyház is csak a mult század második felében határozta meg.* *Dávid Ferenc* is 1567-ben kiadott művében (Rövid magyarázat) azt állítja, hogy a *szentírást a szentlélek írta, és aki egyebet hirdet, átkozott legyen*, és hogy ő minden állítását a szentírással támasztja alá. Ő tehát a tridentí zsinatnak az 1546. évi áprilisi gyűlésén elfogadott határozatához tartotta magát, amely átkot mondott és törvényt büntetést szabott azokra, akik a szentírást másképpen magyarázzák, mint az anyaszentegyház.

A tizenhatodik századnak ebből az előítéletes határozatából állottak elő azok az elválasztó falak, amelyek a teológiát, mint emberi tudományt, ma is egymástól távortartják. Az egyik iskola azt mondja, hogy azok az írott művek, amelyeket a tridenti zsinat négyszáz esztendővel ezelőtt egy gyűjteménybe, a bibliába, befogadott, *isten által ihletett* művek, s azokban minden szó az *Isten szava* — *verbum dei*. Írhatta azokat Mózes vagy Salamon, Péter vagy Pál akármilyen régen, de ők azt és úgy írták le, amit és amint az Isten akarta, mert ezt az egyház zsinata *ezer évek eltelte után* 1546-ban így határozta meg. Még a múlt század második felében is egy oxfordi teologus ezeket állította: „*A biblia semmi sem egyéb, mint hangja annak, aki a trónon ül. Minden könyve, minden fejezete, minden verse, minden szava, minden szótagja, minden betűje a Legfelsőnek egyenes szózata*“. (Burgon, *Inspiration and interpretation*. 1861. 89. l.) Az úgynevezett igazhitű egyházak ma is ennek a teológiai iskolának hódolnak. A másik, úgynevezett *szabadelvű teológiai iskola*, amelyet alig száz évesnek lehet nevezni, a zsinatok meghatározásai helyett a szabad megvizsgálás módszerét fogadja el, és az unitárizmus ennek az iskolának a híve és hirdetője. Ez az iskola állítja és bizonyítja, hogy a biblia egyes részeit emberi gyarlósággal egyes emberek írták, s így azok csak megíratásuk idejének a tanúságtételei, amelyekben tévedések, valótlan állítások és elképzelések, babonák, mesés legendák és csodák is vannak, amelyek a mai kor embereinek hitével és tudásával nem egyeztetetők össze.

Ennek a két iskolának a hívei az idők hosszúfolyása alatt megszámlálhatlan vitában és könyvben fejezték ki meggyőződésüket, amelyeknek megismerésére egy egész élet sem volna elegendő, s amelyeknek megismertetése egy felolvasás keretében így teljes lehetetlen. A kettő között fennálló különbséget nemcsak az újkor nagy teologusai, hanem a keresztény egyházi atyák is látták és ki is fejezték. Kétségtelen, hogy a zsinatokon és országgyűléseken, hitvitákon és hitvallásokban mind e mai napig az úgynevezett igazhitű, más szóval ortodoksz-iskola volt többségben és hatalmon, a szabadelvű iskola hívei pedig kisebbségben, üldözve, kiközösítve, száműzve, börtönökben, gályákon és máglyákon. Csak a hitújítás legújabb hajtása, az unitárizmus tudta kivívni a mi hazánk földjén, hogy a „religioért senki ne szidalmaztassék“ és hogy „az Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, a konfesszióért senki

meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatók“, „mert a hit Istennek ajándéka“.

Dávid Ferenc azonban már a hitújítás századában is, amely a bibliát a keresztény gyülekezetek törvénykönyvének tekintette, megérezte azt a hiányt és szükségét, amely azután a szabadelvű teológiai iskolát szülte. 1571-ben már így ír: Kezdetben az evangélium léleknek általa íratott a hiveknek szíveibe. Azután pedig... hártýára és papirosra íratá, hogy... hamis tanítók az igazságnak útjáról a választottakat el ne vihetnék... Mikor az emberek szabadságot vettek önmaguknak egyik testamentumból a másikra való menetelre, szabad volt ottan egyiket a másikba változtatni, és az újtestamentumnak rendelését az óra fordítani, Krisztust Mózeszé és Mózeszt Krisztussá tenni; és végezetre odajutott a dolog, hogy a két testamentumbeli bizonyosságoknak összezavarása sem Krisztus értelmével, sem Mózesével együtt nem járt.“ „Ha az Istennek igazságát meg akarjuk érteni, szükség megválasztanunk a betűt a lelki értelemtől, az árnyékot a testtől, a sötétséget a világosságtól, mely a két testamentumnak különbségében mutatattik meg.) (Dávid F.: „Az egy Őmagától való“-ból szemelvényesen.) Ő tehát a *szíveibe írott evangéliumot, az igazság útját, a Krisztus értelmét, az Istennek igazságát, nem a betűt, hanem a lelki értelmet akarja érteni*, amelyek nemcsak az unitárizmusnak, hanem az egész kereszténység szabadelvű teológiai iskolájának ma is meglevő programpontjai.

A későbbi századok teológiai felfogása más országokban is mindennemű üldözések és elnyomatások között ebben az irányban fejlődött. Az emberi lélek a maga Isten által adott jogán és emberi hivatásának kényszere alatt vágyott és vágyik az igaznak, a valóságnak a megismerésére a világnak minden részében és ezért figyelmét a szent könyvek, a bibliák megismerésére is kiterjesztette. Az így szerzett ismeret olyan tudáshoz és rendszeres tudományhoz vezette az azzal foglalkozókat, amilyenhez a tudás más ágaiban foglalkozók is eljutottak, sőt még többhöz is, mert egy könyv könnyebben és behatóbban ismerhető meg, mint a tudás többi tárgyai. Minden emberi tudománynál a fejlődés abban áll, hogy megalkotott fogalmaink és meghozott ítéleteink tévedését és hibás voltát megismerjük, és jobb meggyőződéshez jutunk. A bibliai tudományokban is ez az eset áll fenn. Minthogy azonban az úgynevezett igazhítű egyházak még ma is a maguk igazát hír-

detik, az újkori bibliai tudományról legalább annyit kétségtelenül állíthatunk, hogy az megismerte és tudja, hogy mi nem a biblia. Még az ortodoxsz teológia is már elismeri, hogy a biblia állításai sok esetben nem a valót írják le. Például a világnak hat nap alatt történt megteremtése, a vízözön, a Vöröstenger szétválása, a napnak megállása, a Bálám szamarának beszéde, a nyúl kérődző volta, angyalok és ördögök tettei és beszédei, a csodák száza, jövendölések és azok beteljesedései, testi feltámadások, utolsó megítélés, világvége, az ég megnyílása, mennyei szöveg stb. ma már nem tárgyai a teológiának, hanem tévedései vagy elképzelései egy tudatlan és hiszékeny kor embereinek, amelyek ellen állást foglalni a tudásnak, az észnek, a meggyőződésnek és lelkiismeretnek kötelessége.

Végzetes tévedés volna azonban, ha ezeknek az elmondása után azt hinné, avagy csak képzelné is valaki, hogy a szabadelvű teológiai tudomány és az unitárizmus is a biblia, vagy mondhatjuk így is, a bibliák értékének és tekintélyének a kisebbitésére, vagy éppen annak az ócsárlására törekszik. A valóban, az igaznak és helyesnek a megismerése, a jónak értékét és tekintélyét mindig csak emeli, és a biblia értéke éppen ezért ma sokkal nagyobb, mint volt az elmúlt századokban. Ugyanis a biblia értékét és lényegét nem az alkotja, amit abban valótlannak vagy tévesnek ismertünk meg, hanem abban, amit helyesnek, jónak és igaznak találunk. A régi kor abban tévedett, hogy emberi műveket istenieknak és bevégzetteknek, tökéleteseknek minősített, holott a tökéletesről még a huszadik század embereinek sincs kellő fogalma. Ha valamiről azt mondjuk, hogy tökéletes, csak azt jelenti, hogy benne hibát nem találunk. Tökéletesnek az Istent is csak hitünkben tartjuk, de az ő tökéletességéről fogalmat alkotni nem tudunk. Ha hibát vagy tévedést lát valaki az Istenben, azt többé tökéletesnek nem hiszi. Így a biblia tökéletessége is csak költött tökéletesség lehet, mert benne hibát és tévedést is sokat találunk.

A biblia értéke és tekintélye nem csökken azzal, ha nem hisszük, hogy az első asszony az Ádám oldalbordájából lett, vagy hogy a kánaai mennyegzőn a vízzel telt korsóból bort töltöttek ki, sem azzal, ha nem hisszük, hogy a Jézus születésénél a mennyei seregek énekelték, sem azzal, ha nem hisszük, hogy harmincéves korában szállott Jézusra a szentlélek, galamb alakjában. Ezek

ugyanis nem alkotják a biblia lényegét. A lényeg az, hogy a bibliában lelki értékek vannak, amelyeket sem drága gyöngyökkel, sem újkori valutákkal mérlegelni nem lehet, ha az érték mérlege valóban az ember. A görög mithologiai hitnek volt egy istene, akinek a neve Proteusz volt, és akihez sokan szerettek volna hozzájutni, hogy tőle, aki mindent tudott, még a jövőt is, megtudják, amit tudni akartak. De Proteuszt nagyon kevesen tudták megkapni, mert alakját mindig változtatta, amivé éppen akarta. Megfogni csak úgy lehetett, ha valaki megkapta őt alvásközben egy barlangban. De még akkor is átváltozott hol fává, hol tűzzé, hol vízzé, hol oroszlánná, kígyóvá, leopárdá, vadkanná, s csak akkor vette fel rendes alakját, ha valaki nagyon erősen tartotta, de akkor megadta a kívánt feleletet. A biblia is valami ilyen érték. Aki felkeresi, hogy tudjon valamit Istenről, emberről, a nagyvilágról, multról, jelenről és jövőről, és erősen tartja a kezében, az megkapja tőle a kívánt választ. Amint egy baseli tudós kétszáz esztendővel ezelőtt mondotta: „Ez az a könyv, amelyben mindenki keresi és mindenki megtalálja a maga hitelveit.¹ Már az újtestamentum írói is az ótestamentum íróival bizonyították állításaikat igen sok esetben, s a további századokban minden ellentétes állítás hirdetői a biblia szavaival bizonyították a maguk állításainak igaz voltát. Gazdag kincsesbánya és nagy tárház az, amelyben ezer évek folyása alatt az emberek milliói keresték és találták meg azt, amire nekik szükségük volt, és amire az ő lelkük vágyott!

Az unitárizmus mindig hitte és ma is minden előítélet nélkül hirdeti, hogy ezen a földtekén nincsen még egy másik olyan szent könyv, amely az embert a maga fejlődésében és a Jézus által is kijelölt hivatásában és végső céljában, a tökéletesedésben, annyira segítené ma, és segítette volna a múltban, mint a keresztény biblia. *A biblia a léleknek, az életnek a könyve.* Lényeg benne az, ami az emberi léleknek gyönyört vagy fájdalmat, örömet vagy bánatot, büszkeséget, vagy szégyent okoz, ami reményt, vagy aggodalmat ébreszt, ami szeretetre vagy gyűlöletre ösztönöz, ami lelkesít és erőt ad, és ami elítél és lesújt. *Az egyéni életnek a tükre a biblia,* amelyben mi megismerjük önmagunkat, s amely életünknek célt és hivatást jelöl ki. Megismerteti velünk erényeinket és

¹ Werenfels († 1740).

Hic liber est in quo quaerit sua dogmata quisque,
Invenit et pariter dogmata quisque sua.

bűneinket, kötelességeinket és mulasztásainkat, erőinket és gyengeségeinket, tudásunkat és tudatlanságunkat. Aligha van az érző léleknek húrjai között olyan, amely a bibliai leírásokkal vagy összehangzásban ne volna, vagy pedig összenemhangzásával magát a lelket nem sértené. De *tükre a biblia a társadalmi életnek is*. A régi és az újkori felfogás egyaránt azt hirdeti, hogy a társadalmi élet fenntartója a törvény, vagy inkább az a sok törvény, amelyet minden korban a társadalmi élet megteremtett, s amelynek a szükségszerűség, a társadalmi érdek folytonosan más és más alakot adott, és ad ma is. Jézus az evangéliumi leírás szerint egy törvényt, a szeretet törvényét állította olyan törvénynek, amely az Isten országát valósítja meg ezen a földön. Az ótestamentum a tíz parancsolattól várta valamikor a társadalom boldogulását. Ma a Jézus imáját, a Miatyánkat tekintik sokan olyanoknak, ami a törvénynek a lényegét fejezi ki. Mások a Jézustól származott tanításokat, különösen a hegyi beszédben összefoglalt elveket ismerik el a keresztyény társadalom törvényének. De a társadalom fejlődését nem a törvény betűinek kényszerített betartása, hanem a társadalom alkotó elemeinek a szelleme, a lelkülete biztosítja. Századunk társadalmának a megingása és összeomlással fenyegető veszedelme ennek a szellemnek vagy lelkületnek a megromlásából állott elő. Ennek a megjavítására más eszközt, jobb orvosságot, hasznosabb könyvet nem ismerünk a bibliánál. Az emberi társadalom többezeréves szellemének fejlődését látjuk meg ebben a tükrében. Azt a szellemet, amely felemel, bátorít, vigasztal, erősít, amely jellemet, szilárdságot, akaratot kölcsönöz, hűséget, tisztaságot, szeretetet és békét önt a lelkekbe, és az igazság megismerése által szabadokká teszi az embereket. Fogjuk meg és tartsuk erősen kezünkben a bibliát, ezt a keresztyény ezeralakú Proteuszt, hogy megtudjuk tőle azt, aminek a tudására vágyunk.

Az unitárizmus kezdettől mind a mai napig szabadon olvasta, tanította és hirdette azt, amit a bibliában helyesnek és igaznak ismert meg, és ítélte el azt, amit abban a valósággal, a tudással és lelkének magasravágyó törekvésével összeegyeztethetnek nem tartott. Hitét pedig az Isten ajándékának tekinti, amelytől nemcsak a maga lelkének üdvösségét, hanem az emberi társadalom boldogságát is várja.

Gálfi Lőrinc.

Benczédi Gergely.

— Születésének százéves fordulójára. —

(H. közlemény.)

Megindította 1877-ben az ú. n. *Iskolafőnöki anyakönyvet*. Igazgatósága alatt t. i. gyakran tapasztalta hiányát egy olyan könyvnek, melybe olyan iskolai ügyeket és eseményeket jegyez- nének fel, melyek habár nem fontosak a világra és másokra, de egyházunkra, főiskolánkra érdekesek s tudásuk főleg az igazga- tókra és főnökökre s általában az előljárókra szükségesek. Címét azért állapította meg így, mert az új diákoknak, mikor felesküsz- nek, e könyvbe kellene nevüket sajátkezűleg beírni, minek jelen- tése az, hogy az iskolai törvények megtartására kötelezik magu- kat. Nem helyesli azt az 1850 után szokásba jött eljárást, hogy a diákok a büntetések jegyzőkönyvébe írják be nevüket. Helyes az volna, hogy az új diákok — egyenruhások és nem egyenruhások — ide írják be nevüket, születési helyüket, évüket s az iskolát, ahonnan jöttek, innen az iskolafőnök vezesse be nevöket a büntetési jegyzőkönyv egy-egy lapja fejére. Így volt ez régebben, — teszi hozzá — s kár, hogy figyelmetlenség, vagy valakinek restsége miatt feledé- kenységbe ment. Az iskolára, előljárókra, tanárookra, tanulókra vo- natkozó fontosabb eseményeket, az alapítványokat, jöltevők halá- lát, temetését, legációkat, a legációba menők nevét, a legátusokat jártató eklézsiákat, nagyobb patronusokat, jövedelmeket, az év vé- gén kiosztott divíziók összegét, a jöltevők ünnepélyét, majálisok jövedelmét, az ifjúság bármi célra történő adakozását, az egyes tanulóknak s főképen a teológusoknak és papjelölteknek az isko- lából végképen eltávozása napját és minő pályára s helységbe te- lepedését, külső akadémiákra menetele idejét, az iskolai gondno- kok és tanárok beiktatását stb. az iskolai főnökök pontosan és hűn, röviden jegyezzék be, „de mindent a ténynek és igazságnak szigorúan megfelelően.“ És jegyezzék be évenként az isk. tisztvi-